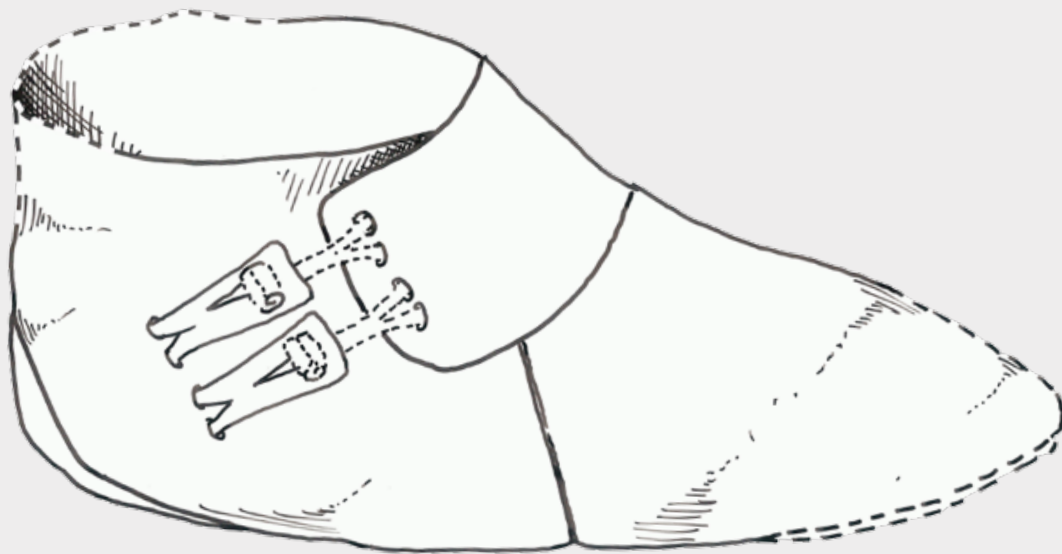

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapporten Agentschap Onroerend Erfgoed

**Een vroegmiddeleeuws schoen uit een waterput te Merendree
(Merendree , prov. Oost-Vlaanderen)**

Onderzoeksrapporten Agentschap Onroerend Erfgoed

Brussel 2014

COLOFON

Onderzoeksrapporten Agentschap Onroerend Erfgoed

Een uitgave van Onroerend Erfgoed
Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid,
Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed
Published by the Flanders Heritage Agency
Scientific Institution of the Flemish Government,
Policy area Town and Country Planning, Housing Policy and Immovable Heritage

Verantwoordelijke uitgever: S. Vanblaere

Onroerend Erfgoed
Phoenixgebouw
Koning Albert II-laan 19 bus 5, B-1210 Brussel
tel.: +32(0)2 553 16 50, fax: +32(0)2 553 16 55
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk wordt beschikbaar gemaakt onder de licentie Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 3.0 Unported. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/> om een kopie te zien van de licentie of stuur een brief naar Creative Commons, 444 Castro Street, Suite 900, Mountain View, California, 94041, USA.

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/> or send a letter to Creative Commons, 444 Castro Street, Suite 900, Mountain View, California, 94041, USA.

Rapporten Leeronderzoek

2014

Jan Moens

Contactgegevens:

Jan Moens

e-mail: jan.moens@rwo.vlaanderen.be

Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 19, bus 5
1210 Brussel

www.onroenderfgoed.be

Een vroegmiddeleeuws schoen uit een waterput te Merendree (Prov. Oost-Vlaanderen).

1 Inleiding

Naar aanleiding van de uitbreiding van een woonverkaveling in de gemeente Merendree, deelgemeente van Nevele, werd een voorafgaand archeologisch onderzoek uitgevoerd door het Archeologisch project- en adviesbureau De Logi & Hoorne. Het onderzochte gebied situeert zich ten noordoosten van de Sint-Radugondiskerk en sluit aan bij de terreinen die in 2010 reeds onderzocht werden door het EEC¹. Het in 2014 uitgevoerde onderzoek strekte zich uit op de percelen met kadasternummers Afdeling 4, Sectie B, nrs. 691e en 690k² en is gelegen tussen het Hammeken, de Gerolfsweg en de Bloemistenstraat (fig. 1-3).

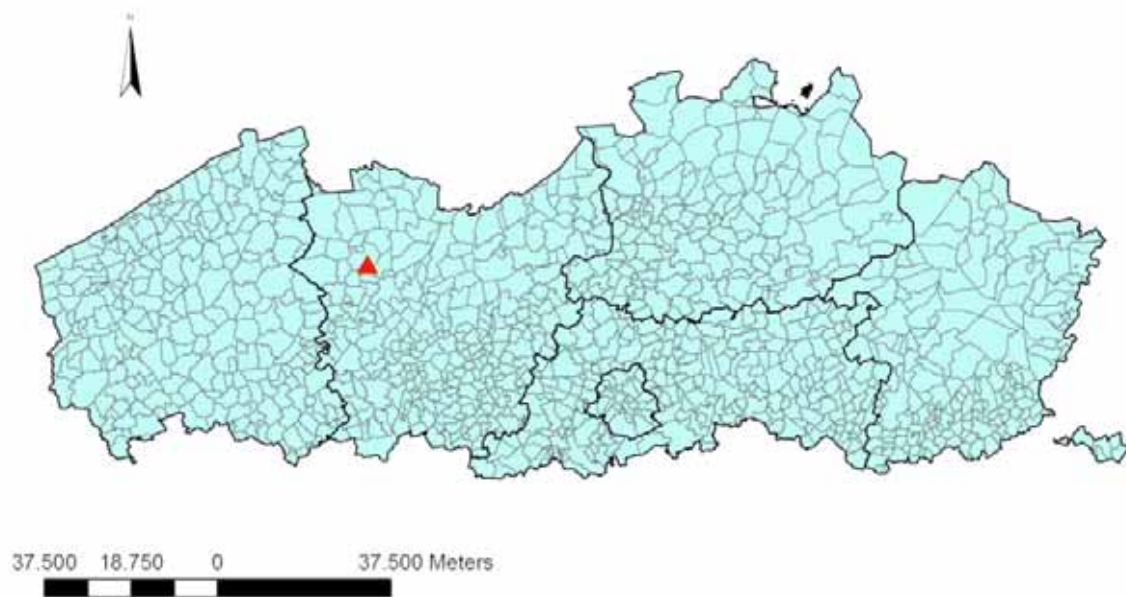

Fig. 1 Situering van de gemeente Merendree.

De gemeente Merendree situeert zich op een droge lemige zandrug die vroeger werd ingesloten door drie armen van de Kale. Het onderzochte terrein helt zeer licht af van het noordwesten naar het zuidoosten toe.

Bij het onderzoek van 2014 werd een Romeinse gracht aangetroffen, die ook al tijdens het onderzoek van 2010 was aangesneden. Uit de middeleeuwse periode werden twee hoofgebouwen aangetroffen, één uit de Karolingische periode en één uit de 12de eeuw, alsook de korte wand van een 9de-eeuws gebouw waarvan het overige deel van de bouwplattegrond al was onderzocht in 2010. Naast de hoofdgebouwen werden een aantal bijgebouwtjes en twee waterputten (waterput 500 en 600/700) vrijgelegd.

¹ De Logi & Van Cauwenbergh 2010.

Fig. 2 Aanduiding van het onderzoeksgebied.

2 Contextgegevens

Tegen de zuidelijke grens van perceel 691e werd waterput 600/700 aangesneden (fig. 3). Deze waterput bestond uit twee bekistingen in eikenhout (eerste bekisting H700 en de tweede bekisting H600)². In de onderste vullingslagen van de tweede bekistingsfase, H600, werden naast een grote hoeveelheid slachtafval enkele leerfragmenten van een schoen aangetroffen³.

Fig. 3 Situering van de onderzochte zone op het kadasterplan, met aanduiding van de aangesneden waterput 600/700.

² van Daalen 2014.

³ De vullingspakketten leverden slechts twee scherven handgevormde ceramiek op. Het onderzoek op macroresten en het pollenonderzoek zijn momenteel lopende.

3 Beschrijving van de leerresten

In de vulling van de waterput werd een sterk gehavende schoen aangetroffen die toch nog voldoende kenmerkende elementen vertoonde om de opbouw en het schoentype te bepalen⁴. Het gaat om drie bovenleerfragmenten en een zool (fig. 4).

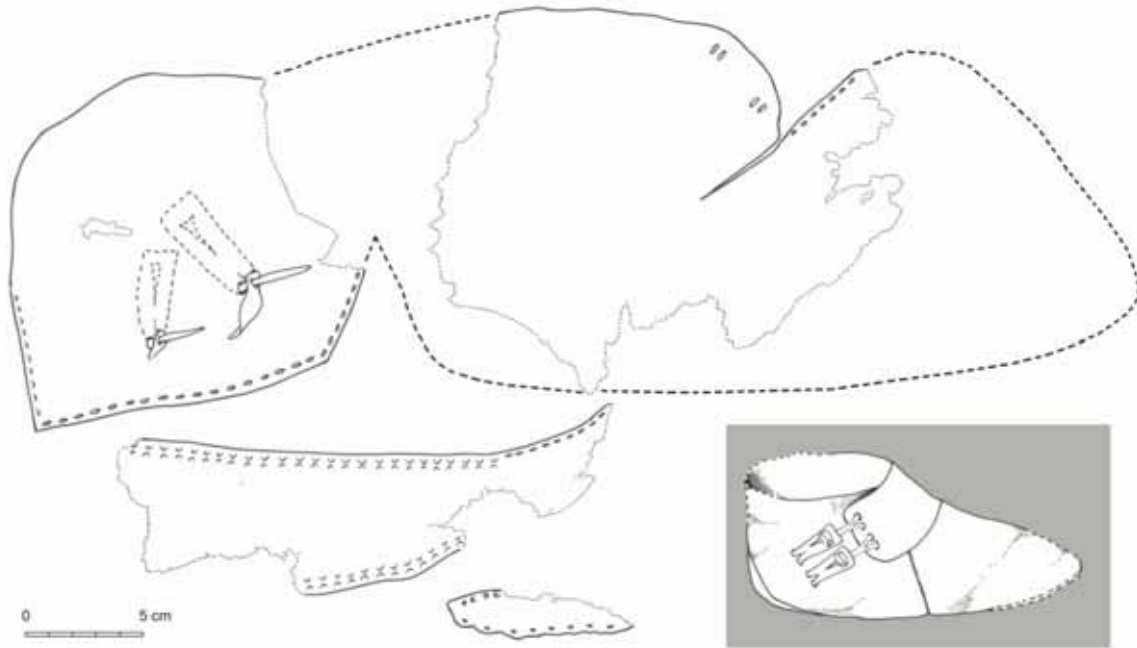

Fig. 4 Uitslagtekening van de schoenfragmenten (vleeszijde) en reconstructietekening.

De zool heeft een symmetrisch patroon, met een spits uitlopend hielgedeelte. De neusvorm is door de beschadiging niet meer te achterhalen. Langsheen de zoolrand zijn twee types steken te herkennen. Ter hoogte van de hiel gaat het om vlees-nerfsteken (fig. 5: 2), terwijl het overige gedeelte van de zool vlees-vleessteken vertoont, meer bepaald haaks op de zoolrand georiënteerde tunnelsteken (fig. 5: 1)⁵.

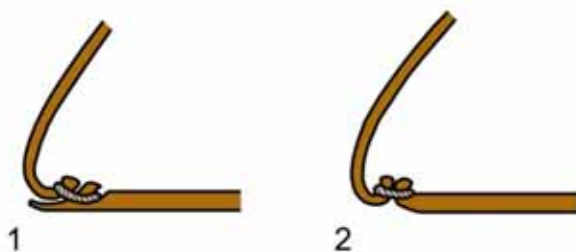
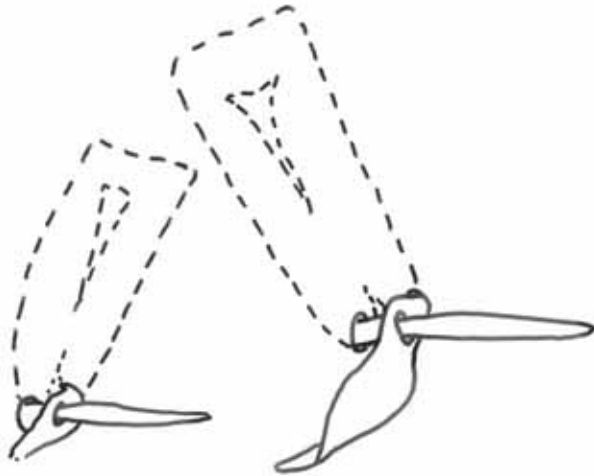

Fig. 5 Zool-bovenleerconstructie.

⁴ Inventarisnummer MER-GER-14-600/29

⁵ Goubitz *et al.* 2001, 82: fig. 1 – zoolvorm 1; Mould *et al.* 2003, 3273: Type a.

Het bovenleergedeelte zal oorspronkelijk waarschijnlijk uit één grote lap leer bestaan hebben met een enkele zijnaad aan de mediale voetzijde. Deze naad bestaat aan één zijde uit een vlees-nerfsteek en aan de tegenoverliggende zijde uit een vlees-zijrandsteek. Een dergelijke vorm van naad met twee verschillende steken kon ook vastgesteld worden bij gelijkaardige schoenen uit York⁶. Op één van de bovenleerfragmenten zitten nog de twee sluitingsgedeeltes in positie. Het zijn langgerekte trapeziumvormige stukjes leer die elk voorzien zijn van een driehoekig knoopsgat. Het smallere deel heeft aan de basis een gevorkte vormgeving met twee spits uitlopende uiteinden. Elk van deze spitsjes trekt door twee gaatjes die doorheen het bovenleer zijn aangebracht. Om doorschieten te verhinderen is één van de uiteinden doorheen een kleine insnede in het beentje van het andere uiteinde gehaald (fig. 6)⁷. Het bovenleerfragment met de sluitingen vertoont aan de basis nog een deel van de V-vormige vormgeving, waarin het spits uitlopende hielgedeelte van de zool door middel van een aansluitende naad met vlees-nerfsteek vastgemaakt zat.

Fig. 6 Detail van de sluiting aan de binnenzijde (vleeszijde) van het bovenleer.

Gelet op de hoogte van de bovenrand ten opzichte van de basis (ongeveer 14 cm) betreft het een enkelhoge schoen. Het andere bovenleerfragment vertoont de overslagflap met afgeronde hoeken. Deze heeft twee paar gaatjes doorheen het leer zitten. Hier zaten oorspronkelijk de rolknopen vastgemaakt die waarschijnlijk eveneens voorzien waren van een gevorkt uiteinde. Deze vorm van sluiting en bevestiging kon ook vastgesteld worden bij gelijkaardig schoeisel uit York⁸.

Bij schoenen met een overslagsluiting zit de sluiting meestal aan de laterale zijde van de voet, maar er zijn ook voorbeelden gekend waarbij deze zich aan de mediale voetzijde situeert. Goubitz is van oordeel dat bij de hogere modellen de sluiting zich lateraal bevindt⁹. Dit maakt dat de hier aangetroffen schoen waarschijnlijk een rechter exemplaar betreft.

⁶ Mould *et al.* 2003, 3302.

⁷ Een gelijkaardige wijze van bevestiging kon vastgesteld worden in York: Mould *et al.* 2003, 3302.

⁸ Mould *et al.* 2003, 3302.

⁹ Goubitz *et al.* 2001, 147.

Bij de leerresten bevindt zich ook een klein halfmaanvormig fragment waarop twee vlees-vleessteken te zien zijn en op de tegenovergestelde zijde een aantal vlees-nerfsteken. Het zou kunnen gaan om een vorm van versteviger die aan de binnenzijde van de schoen zat. De volledige schoen is vervaardigd uit runds- of kalfsleer.

4 Datering & Interpretatie

Deze enkelhoge schoen met enkele overslagsluiting die om de wreef geslagen zat is een type dat in Vlaanderen nog niet werd aangetroffen. In Europees perspectief zijn er wel vergelijkbare vondsten van dit schoentype. In de type-indeling van Goubitz, gaat het om schoentype 20¹⁰ waarbij de auteur stelt dat het een zeer populair schoentype moet geweest zijn in Engeland. Zo zijn er onder meer voorbeelden uit Norwich en verschillende sites in York¹¹. In deze laatste stad kwamen meerdere exemplaren van dit schoentype aan het licht. In de studie van Mould, Carlisle en Cameron van het schoeisel uit York gaat het om schoenen *Style 4*, meer specifiek wat de exemplaren met enkele overslag en twee rolknoopsluitingen betreft, gaat het om *Style 4a2*¹². Twee exemplaren van dit model met twee sluitknopen uit de site *College of Vicars Choral* werden er op basis van ceramiek uit dezelfde context gedateerd in de 10de eeuw¹³. In Frankrijk werden minstens vijf exemplaren gevonden in Saint-Denis die dateren uit de 9de eeuw¹⁴. In Nederland werden vergelijkbare schoenen aangetroffen in Middelburg¹⁵.

Dit schoentype is gedurende een zeer lange periode gebruikt. Het was populair van de 8ste- tot de 13de eeuw¹⁶. Het merendeel van de vergelijkbare schoenvondsten met de enkele overslagsluiting uit buitenlandse sites situeert zich echter voornamelijk in de 9de en 10de eeuw. Voor de in Merendree aangetroffen schoen zijn er dendrochronologische gegevens om deze schoen te dateren. Uit beide bekistingsfasen werden verscheidene stalen genomen voor dendrochronologisch onderzoek. Uit de analyse blijkt dat voor beide bekistingen herbruikte oude planken zijn gebruikt in combinatie met jongere exemplaren. De jongste planken van de bekistingsfase H600 leverden 718 (rond 737) AD als datering op.

Uit opgravingsrapporten en publicaties is op te maken dat schoeisel regelmatig wordt aangetroffen in associatie met bronnen en waterputten. Jammer genoeg gaat men zelden in op de precieze vondstsituaties van deze resten in relatie tot die putten. Dit fenomeen kon niet alleen in vroeg- en volmiddeleeuwse sites vastgesteld worden, maar ook in een aantal Romeinse vindplaatsen¹⁷. In Vlaanderen zijn er onder meer voorbeelden uit de Romeinse sites van Oudenburg¹⁸, Destelbergen-Panhuisstraat¹⁹, Erps-Kwerps²⁰ en Zele²¹. Ook tijdens

---

¹⁰ Goubitz *et al.* 2001, 147: shoe with overlap closure.

¹¹ Goubitz *et al.* 2001, 147; Hald 1972, 149-152.

¹² Mould *et al.* 2003, 3302-3306.

¹³ Mould *et al.* 2003, 3305.

¹⁴ Goubitz *et al.* 2001, 147, 149: fig. 3.

¹⁵ Hendriks 1964, 114-116; Hald 1972, 108-112.

¹⁶ Goubitz *et al.* 2001, 147.

¹⁷ van Driel-Murray 1999.

¹⁸ Van Houtte *et al.* 2009, 100-101.

¹⁹ De Logi & Dalle 2013, 102-104

²⁰ Lentacker *et al.* 1992, 116, 119: fig. 7:1.

²¹ Wyns *et al.*, in voorbereiding.

het onderzoek van een vroegmiddeleeuwse nederzetting in Sint-Denijs-Westrem werden in twee waterputten schoenresten aangetroffen²². Bij één van deze vondsten ging het ontegensprekelijk om een rituele depositie, waarbij de schoen zich in een speciaal daarvoor geconstrueerd nisje in de aanlegtrechter van de waterput bevond. In een volmiddeleeuwse tonwaterput in Oud-Turnhout werden in de vulling twee schoenzolen terug gevonden²³. Niet alleen in Vlaanderen werd dit gebruik vastgesteld. Zo zijn er ook voorbeelden uit Wallonië (Matagne-la-Petite²⁴), Nederland (Wijnaldum²⁵, Wijk bij Duurstede²⁶, Venray²⁷), Duitsland (Saalburg, Zugmantel, Welzheim), Engeland (Newstead)²⁸ en Frankrijk (Mesnil-Saint-Nicaise²⁹). De opgesomde sites vormen een verre van exhaustieve, volledige lijst, maar zijn slechts voorbeelden van een wellicht wijd verspreid fenomeen. Uiteraard maken de natte bodemomstandigheden van waterputten dat leerresten hier een betere bewaring zullen kennen. Maar toch lijken er ontegensprekelijk andere, eerder symbolische factoren mee te spelen waardoor schoenen gevonden worden in en bij waterputten.

Over de verklaring waarom juist schoenen gebruik worden als symbolisch element worden verschillende theorieën naar voor geschoven. Schoenen zijn misschien wel de meest persoonlijke objecten van een individu. Ze hebben de vorm van zijn of haar voeten, ze dragen er letterlijk de voetafdruk van en ook de geur³⁰. Ook de afdrucken die schoenen nalaten bij het stappen zijn de zichtbare getuigen van de drager ervan. In die zin moeten schoenen en bij uitbreiding hun afdrucken gezien worden als een soort handtekening van het individu³¹.

In sommige gevallen vormen schoenen een *pars pro toto*, een substituut voor het individu. Ze zouden een symbolisch verder leven zijn in jongere perioden van het menselijk offer uit de inheemse ijzertijdpraktijk, wanneer deze vorm van offer om politieke of religieuze redenen niet langer meer aanvaard was³². Schoenen hebben als specifieke eigenschap dat ze een zeer tastbare bescherming vormen tegen stenen, doornen... kortom tegen kwetsuren of verwondingen van buitenaf. In die zin kunnen ze in hun symbolische betekenis gezien worden als een voorwerp met beschermende eigenschappen³³.

Dat schoenen per definitie een paar vormen maakt dat ze kunnen gebruikt worden in contractuele situaties. Bij veel schoenvondsten in associatie met waterputten is vast te stellen dat het veelal slechts één schoen betreft, meestal met voorkeur voor een linker exemplaar. De gedepositioneerde schoen wordt beschouwd als een offer aan de goden, terwijl het corresponderende exemplaar door diegene die het offer brengt wordt bijgehouden als tastbare getuige van zijn offergave en zijn 'contract' met de goden³⁴.

---

²² Moens 2012; Hoorne 2012, 73-77.

²³ Scheltjens *et al.* 2013, 115.

²⁴ De Boe 1982.

²⁵ Groenman-van Waateringe 1999, 299; Goubitz *et al.* 2001, 387-389.

²⁶ Groenman-van Waateringe 1976, 189, 191.

²⁷ van Haasteren & Groot 2013, 25,37, 47.

²⁸ Goubitz *et al.* 2001, 337.

²⁹ <http://www.inrap.fr/archeologie-preventive/Actualites/Communiqués-de-presse/p-15005-Des-ex-voto-dedies-a-Apollon-au-fond-de-puits-a-Mesnil-Saint-Nicaise.htm> (geraadpleegd 21 april 2014).

³⁰ Gilchrist 2012, 229-230.

³¹ van Driel-Murray 1999, 135; Van Houtte *et al.* 2009, 104.

³² van Driel-Murray 1999, 135; Van Houtte *et al.* 2009, 104

³³ van Driel-Murray 1999, 131.

³⁴ van Driel-Murray 1999, 136.

Op basis van archeologische vaststellingen is te zien dat schoenen een belangrijke rol spelen als offer bij bouw- of verlatingsrituelen. Ze zijn in die zin een *ex-voto* tijdens deze ceremoniële praktijken. Door de band die schoenen vormen tussen de mens en de aarde, vormen ze een uitgesproken offer aan de aardse krachten³⁵.

Met welk doel de schoen in de waterput van Merendree terecht kwam is niet eenvoudig of eenduidig te verklaren. Misschien liggen zelfs meerder symbolische visies aan de basis ervan. Gaat het om een oud, versleten exemplaar dat gebruikt werd als depositie, of gaan ook hier tot vandaag niet verklaarbare betekenissen achter schuil? Er kan de vraag gesteld worden of het geen verlatingsoffer betreft waarbij de schoen als een *ex-voto* samen met dierlijke resten³⁶ in de put werd gegooid.

5 Besluit

De enkelhoge schoen met enkele overslagsluiting die werd aangetroffen in de waterput in Merendree vormt de eerste vroegmiddeleeuwse vondst van dit schoentype in Vlaanderen. Op typologisch vlak sluit deze aan bij exemplaren uit Nederland, Frankrijk en Engeland. Het zou er kunnen op wijzen dat de grote uniformiteit van schoeisel binnen West-Europa, zoals die in de late middeleeuwen bestond, een fenomeen is dat reeds vrij vroeg bestaat. Op basis van de dendrochronologische gegevens moet deze schoen in de eerste helft van de 8ste eeuw gedateerd worden.

Het bijzondere van deze leervondsten is dat het opnieuw een schoen betreft die teruggevonden werd in de vulling van een waterput. Het lijkt er steeds meer en meer op dat het een ritueel betreft dat al van in de Romeinse periode bestond en zeker doorleeft tot in de vroegmiddeleeuwse periode. Er kan daarom voor gepleit worden om bij het onderzoek van waterputten aan dit fenomeen extra aandacht te besteden. Om meer inzicht te bekomen in deze uit oudere tradities doorlevende rituelen, en om deze beter te kunnen begrijpen is het noodzakelijk om over een ruimere dataset aan gegevens te beschikken.

Bibliografie

DE BOE G. 1982: Le sanctuaire Gallo-Romaine dans la plaine de Bieure à Matagne-la-Petite, *Archaeologica Belgica* 192, Brussel.

DE LOGI A. & DALLE S. 2013: Destelbergen – Panhuisstraat archeologisch onderzoek 2011, *DL&H-Rapport* 8.

DE LOGI A. & VAN CAUWENBERGH S. 2010: Archeologisch onderzoek Nevele-Merendreedorp, *KLAD-Rapport* 20, Aalter.

GILCHRIST R. 2012: *Medieval Life. Archaeology and the Life Course*, Croydon.

GOUBITZ O., VAN DRIEL-MURRAY C. & GROENMAN-VAN WAATERINGE W. 2001: *Stepping through Time. Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800*, Zwolle.

---

³⁵ van Driel-Murray 1999, 137.

³⁶ Mondelinge mededeling A. De Logi. Eenzelfde fenomeen van gedepositioneerde dierlijke resten in associatie met leervondsten werd ook vastgesteld bij waterput 201230 in Sint-Denijs-Westrem: Hoorne 2012, 77-78.

GROENMAN-VAN WAATERINGE W. 1976: Schuhe aus Wijk bij Duurstede, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 26, 's Gravenhage, 189-197.

GROENMAN-VAN WAATERINGE W. 1999: The leather finds. In: BESTEMAN J.C., BOS J.M., GERRETS D.A., HEIDINGA H.A. & DE KONING J. (red.), *The Excavations at Wijnaldum. Reports on Frisia in Roman and Medieval times*, Volume 1, Rotterdam, 299-303.

HALD M. 1972: *Primitive Shoes. An Archaeological-Ethnological Study Based upon Shoe Finds from the Jutland Peninsula*, Copenhagen.

HENDRIKS A. 1964: Karolingisch schoeisel uit Middelburg. In: Trimpe Burger J. A.: Een oudheidkundig onderzoek in de Abdij te Middelburg in 1961, *Berichten voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 14, 97-132.

HOORNE J. 2012: *Sint-Denijs-Westrem – Flanders Expo zone 2/parkeertoren. Archeologisch onderzoek van 4 januari tot 7 mei 2010 (stad Gent, provincie Oost-Vlaanderen)*, onuitgegeven rapport.

LENTACKER A., BAKELS C.C., VERBEECK M. & DESENDER K. 1992: The archaeology, fauna and flora of a Roman well at Erps-Kwerps (Brabant, Belgium), *Helinium* 32, 110-131.

MOENS J. 2012: *Vroegmiddeleeuws leer uit het archeologisch onderzoek The Loop in Sint-Denijs-Westrem (prov. Oost-Vlaanderen)*, Rapporten leeronderzoek, RL.OE.2012-1.

MOULD Q., CARLISLE I. & CAMERON E. 2003: Craft, Industry and Everyday Life: Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York, *The archaeology of York - The Small Finds* 17/16, Yorkshire.

SCHELTIJENS QS., BERVOETS G. & DELARUELLE S. 2013: Grafmonumenten uit de vroege Romeinse periode en rurale bewoning uit de vroege en volle middeleeuwen op de Bentel in Oud-Turnhout, *ADAK Rapport* 44.

VAN DRIEL-MURRAY C. 1999: And did those Feet in Ancient Time... Feet and shoes as a material projection of the self. In: BAKER P., FORCEY C., JUNDI S. & WITCHER R. (eds), *TRAC 98 Proceedings of the Eight Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, Oxford, 131-140.

VAN DAALLEN S. 2014: *Nevele, Merendree. Dendrochronologisch onderzoek van twee Vroegmiddeleeuwse waterputten*, Deventer.

VAN HAASTEREN M. & GROOT M. 2013: The biography of wells: a functional and ritual life history, *Journal of Archaeology in the Low Countries* 5-1, Amsterdam.

VAN HOUTTE S., BASTIAENS J., DE CLERCQ W., DEFORCE K., ERVYNCK A., FRET M., HANECA K., LENTACKER A., STIEPERAERE H., VAN NEER W., COSYNS P., DEGRYSE P., DHAZE W., DIJKMAN W., LYNE M., ROGERS P., VAN DRIEL-MURRAY C., VAN HEESCH J. & WILD J.P. 2009: De dubbele waterput uit het laat-

Romeinse *castellum* van Oudenburg (prov. West-Vlaanderen): tafonomie, chronologie en interpretatie, *Relicta* 5, Brussel, 9-142.

WYNS G., BRACKE M. & MESTDAGH B.: Grootschalig onderzoek aan de Kouterbosstraat te Zele, rapport in voorbereiding, Monument Vandekerckhove nv., Ingelmunster'.

URL

<http://www.inrap.fr/archeologie-preventive/Actualites/Communiqués-de-presse/p-15005-Des-ex-voto-dedies-a-Apollon-au-fond-de-puits-a-Mesnil-Saint-Nicaise.htm> (geraadpleegd (21 april 2014).

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

www.onroenderfgoed.be